

ВІКТИМОЛОГІЧНА ПРОФІЛАКТИКА ЗЛОЧИННОСТІ БЕЗПРИТУЛЬНИХ ОСІБ ЯК ЕЛЕМЕНТ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ

VICTIMOLOGICAL CRIME PREVENTION TO HOMELESS PERSONS AS ELEMENT OF INDIVIDUAL PREVENTION

Чебан О.М.,
здобувач

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Статтю присвячено висвітленню віктимологічної профілактики злочинності безпритульних осіб як елемента індивідуальної профілактики. Проаналізовано заходи віктимологічної профілактики злочинності; досвід виховання неповнолітніх безпритульних та бездоглядних осіб педагогом А. Макаренко за принципом «госпрозрахунок – великий педагог». Запропоновано покласти, по-перше, віктимологічну профілактику злочинності бездомних осіб та безпритульних дітей та, по-друге, функції віктимологічного обліку останніх на соціальні заклади для бездомних осіб та безпритульних дітей.

Ключові слова: безпритульні особи, віктимологічна система звітності, віктимологічна профілактика злочинності безпритульних осіб, індивідуальна віктимологічна профілактика, соціальні заклади для бездомних осіб.

Стаття посвячена освітленню віктимологічної профілактики преступности беспризорных лиц как элемента индивидуальной профилактики. Проанализированы меры виктимологической профилактики преступности; опыт воспитания несовершеннолетних бездомных и беспризорных лиц педагогом А. Макаренко по принципу «хозрасчет – великий педагог». Предложено провести, во-первых, виктимологическую профилактику преступности бездомных лиц и беспризорных детей и, во-вторых, функции виктимологического учета последних на социальные учреждения для бездомных лиц и беспризорных детей.

Ключевые слова: бездомные лица, виктимологическая система отчетности, виктимологическая профилактика преступности бездомных лиц, индивидуальная виктимологическая профилактика, социальные учреждения для бездомных лиц.

The article is devoted to crime prevention victimological homeless people as part of individual prevention. Analyzed victimological crime prevention measures; the experience of education of minors homeless and homeless persons teacher A. Makarenko on a «self-sufficiency – a great teacher». Victimological crime prevention homeless and street children and features victimological account can be put on social institutions for the homeless and street children.

Key words: homeless people, victimological reporting system, victimological crime prevention homeless persons, individual victimological prevention, social institutions for the homeless.

Постановка проблеми. В системі індивідуальної профілактики злочинів вельми важлива і віктимологічна профілактика. Віктимологічна профілактика злочинності – це сукупність заходів, спрямованих на запобігання злочинності шляхом зниження у населення чи в окремих громадян ризику стати жертвою злочинних посягань. Оскільки безпритульні особи, і неповнолітні в їх числі, часто піддаються кримінальним проявам з боку інших осіб, з ними можуть зводити рахунки за їхнім соціальним – маргінальним – статусом, обирати для насильницьких дій як незахищену верству населення; тому вкрай необхідним є дослідити, які заходи та які органи можуть здійснювати віктимологічну профілактику злочинності бездомних осіб та безпритульних дітей.

Аналіз дослідження проблематики. Щодо індивідуальної віктимологічної профілактики, то вона, за переконанням О. Книш [1, с. 133– 134], складається з виявлення осіб з підвищеною активністю та проведення з ними захисно-виховних заходів, спрямованих на зниження статусу жертвою злочину. За своєю природою поведінка людини може бути не тільки правомірною чи злочинною, а й ризикованою, тобто бездумною, розбещеною, провокаційною, а як наслідок – небезпечною для самої себе, що, відповідно, збільшує ризик стати «мішенню» для злочинних

посягань. Однак це не фатальна властивість особи. Ступінь віктимності будь-якої людини може бути зведено до нульового стану, це залежить від того, чи обирає людина найбільш оптимальний варіант поведінки, щоб не створити віктимну ситуацію.

Як слушно зазначають окремі сучасні науковці [2, с. 163], в Україні немає єдиної віктимологічної системи звітності. Різні правоохоронні органи акцентують увагу на окремих віктимологічних аспектах, що не сприяє об'єктивній оцінці стану справ у цій сфері. Заходи віктимологічної профілактики мають розроблятися з урахуванням специфіки місцевої кримінальної ситуації та через засоби масової інформації доводиться до відома населення.

Заходи віктимологічної профілактики мають ґрунтуватися на виявленні потенційних потерпілих та попередженні їх необачного, ризикового, легкомудрого, провокаційного характеру поведінку. Вказані особи, наполягає О. Оганов [3, с. 164], мають бути взяті на профілактичний облік.

Ефективність профілактичного впливу на осіб, схильних до вчинення насильницьких злочинів, пов'язана головним чином із своєчасним притягненням їх до відповідальності за діяння, що створюють умови для вчинення інших, більш небезпечних правопорушень. Важливою видається проблема своєчас-

ного та повного виявлення і розкриття цих злочинів. Вона тісно пов'язана з послідовним втіленням заходів по зниженню їх латентності. Серйозну увагу звертає науковець також на можливості інформаційної системи «лікувальний заклад – правоохоронний орган». Її використання в значній мірі могло б сприяти зниженню рівня латентності фактів злочинного спричинення шкоди здоров'ю. Лікувальні заклади охорони здоров'я у відповідності до вимог нормативно-правових актів зобов'язані повідомляти до міліції про всіх пацієнтів, що отримали пошкодження в результаті правопорушної поведінки інших громадян, незалежно від бажання самого пацієнта. Але ці обов'язки на практиці виконуються не в повній мірі. Активізація роботи заданими напрямками повинна сприяти уповільненню темпів росту тяжких насильницьких злочинів.

Особливим об'єктом запобігання насильницькій поведінці є потенційні жертви злочинних посягань. Для жертв кримінально-насильницьких дій характерна наявність певного комплексу соціально-демографічних, морально-психологічних і кримінально-правових ознак, прояв яких за певних обставин детермінує їх типову поведінку, що посилює ймовірність стати жертвою кримінально-насильницької поведінки. Тому індивіди, на думку О. Гуміна [4, с. 98], наділені вище переліченими характеристиками, неодмінно мають перебувати в центрі уваги правоохоронних органів, а їхні якості – враховуватися під час розроблення заходів із профілактики кримінально-насильницької поведінки.

Одним із найважливіших завдань працівників органів внутрішніх справ, які втручаються в ситуацію, пов'язану з насильством у сім'ї, є усунення небезпеки, що загрожує жертвам домашнього насильства. Тому віктимологічна профілактика має поширюватися на все населення країни, насамперед численні групи підвищеного ризику, пов'язаного з маргіналізацією суспільства, належністю до неформальних об'єднань антисоціального спрямування.

Віктимологічна профілактика є самостійним напрямом індивідуального запобігання. Набір профілактичних заходів віктимологічного спрямування залежить від різновидів віктимної поведінки потерпілих: від застережливо-роз'яснювальних – до заходів примусу та фізичного захисту потенційних жертв. Головне завдання – змінити віктимну поведінку потенційних жертв і запобігти можливості їх перетворення на реальних потерпілих від злочинів.

Як зазначає А. Алексєєв [5, с. 168], «віктимологічна профілактика – один із напрямів запобігання злочинності, який ще не повною мірою реалізований у нашому суспільстві. Це специфічна діяльність соціальних інститутів спрямована на встановлення, усунення або ж нейтралізацію факторів, обставин, ситуацій, що формують віктимну поведінку й обумовлюють учинення злочинів, виявлення групи ризику та конкретних осіб із підвищеним ступенем віктимності, вплив на них з метою поновлення та активізації їх захисних якостей, розроблення чи покращення засобів захисту громадян від злочинів і подальшої віктимізації».

Остаточне прийняття рішення про вчинення злочину О. Гумін [4, с. 99–100] значною мірою ставить у залежність від віктимної поведінки потерпілих в умовах конфліктної взаємодії з винним.

Постановка завдання. Метою статті є: 1) аналіз заходів віктимологічної профілактики злочинності; 2) пропозиція покласти, по-перше, віктимологічну профілактику злочинності бездомних осіб та безпритульних дітей та, по-друге, функції віктимологічного обліку останніх на соціальні заклади для бездомних осіб та безпритульних дітей; 3) аналіз позитивного досвіду віктимологічної профілактики злочинності в зарубіжних країнах; 4) аналіз позитивного досвіду виховання неповнолітніх безпритульних та бездоглядних осіб педагогом А. Макаренко за принципом «госпрозрахунок – великий педагог».

Виклад основного матеріалу. Найбільш віктимним є вік від 21 до 30 років. Особи віком 21–30 років найбільше потерпають від сексуальних нападів. Це висновки дослідження, проведеного в Німеччині. В Україні значно частіше жертвами стають діти, насамперед безпритульні. Як зазначає В. Туляков [6, с. 133–134], статистика потерпілих не ведеться, а репрезентативні віктимологічні дослідження ще не набули належного поширення.

Справедливою є думка А. Алексєєва [5, с. 169–170], що для проведення такої роботи необхідно впроваджувати спеціалізацію працівників для роботи з потерпілими та іншими жертвами злочинів. У перспективі доцільно створити державну службу з підтримки жертв злочинів, надання потерпілим соціально-психологічної, правової та іншої допомоги.

Цю функцію, вважає О. Гумін [4, с. 101], можна покласти на спеціалізовані підрозділи (групи) профілактики, які необхідно створити, а до того часу її можуть виконувати працівники галузевих служб і підрозділів.

Піддаючи критиці деякі положення, що викладені вище, вбачаємо більш доцільним покладення віктимологічної профілактики злочинів на соціальні заклади для бездомних осіб та безпритульних дітей. Вважаємо, що дана робота не може бути відкладена на невизначений проміжок часу, поки будуть створені певні спеціалізовані підрозділи або групи профілактики; така робота потребує свого негайного виконання.

У зв'язку з тим, що у профілактичній роботі з жертвами від злочинів активну участь повинні брати саме фахівці з психологічною та/або педагогічною освітою, що мають спеціалізуватися на кореляційній, ресоціалізаційній та реінтегративній роботі, тому віктимологічну профілактику цілком можуть здійснювати соціальні заклади для бездомних осіб та безпритульних дітей. До того ж в Законі України «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей» [7] такі заклади соціального захисту носять саме соціально-реабілітаційний та соціально-психологічний характер.

Більше того, в Типовому положенні про центр реінтеграції бездомних осіб, що затверджене Наказом Міністерства праці та соціальної політики України

[8] у Примірних штатних нормативах центру реінтеграції бездомних осіб передбачені посади: соціального працівника, соціального педагога, практичного психолога, що визначаються залежно від кількості бездомних та безпритульних осіб в закладі. Саме ці особи, на наш погляд, можуть займатися індивідуальною віктимологічною профілактикою з жертвами від злочинних проявів.

Індивідуальна віктимологічна профілактика має на меті позитивну зміну особистісних якостей, властивостей потенційної жертви для того, щоб припинити або змінити віктимну тенденцію в її поведінці [9, с. 29]. Першим кроком у цьому напрямі О. Гумін [4, с. 102–103] також називає створення відповідного профілактичного обліку потенційних потерпілих, який, на жаль, в Україні не ведеться через об'єктивні та суб'єктивні причини. Наступним етапом віктимологічної профілактики може бути кримінологічне вивчення особистості та поведінки потенційного потерпілого. Збиранню, узагальненню й аналізу підлягають відомості соціально-демографічного, морально-психологічного, кримінально-правового характеру, які мають бути враховані під час планування та проведення індивідуальної профілактики віктимної поведінки.

Профілактика індивідуальної злочинної поведінки може включати застережливо-виховні заходи: індивідуальні бесіди, схиляння до лікування алкоголізму, психічних аномалій, психотренінг безконфліктного спілкування, прищеплення навичок, поведінки в конфліктно-криміногенних ситуаціях та ін. Якщо особа не піддається виховному впливу, доцільно вжити до неї примусових заходів: направлення на примусове лікування від психічних розладів; притягнення до кримінальної відповідальності за діяння, що не становлять підвищеної суспільної небезпеки, та інші.

Запобігання злочинної та віктимної поведінки – це саме та єдність, якої бракувало традиційній концепції соціальної профілактики правопорушень. Профілактичний захист особи від злочинних зазіхань має особливу соціальну та правову значущість. Саме тому профілактичний захист зводиться в ранг найважливішого соціально-правового завдання.

Спосіб життя жертви створює відповідні передумови для віктимізації її власної поведінки. Ураховуючи це, можна стверджувати, що жертва кримінального насильства не тільки своєю поведінкою спричиняє вчинення злочину, а й характеризується як деформована особистість. Більше того, морально-психологічні особливості жертв відповідають аналогічним характеристикам злочинців [4, с. 105–106].

Для подолання проблем в індивідуальному запобіганні віктимізації Л. Левицька та Г. Самілик [10, с. 151] також відзначають за доцільне:

а) створення повномасштабної інформаційної бази віктимологічної профілактики, а саме: створення системи обліку і статистики жертв злочинів у державній звітності всіх правоохоронних органів; запровадження у звітність МВС диференційованих відомостей про потерпілих (у тому числі неповно-

літніх) і створення єдиної системи статистичного обліку і звітності правоохоронних відомств; підвищення рівня достовірності інформації про масштаби та форми віктимізації в суспільстві, а також про тяжкість її наслідків;

б) удосконалення та психологічна перебудова правосвідомості працівників кримінальної міліції у справах неповнолітніх, де першочергового значення набуває організація спеціалізованої підготовки з усього спектра відносин між правоохоронними органами і неповнолітніми потерпілими, а саме: конструктивна роз'яснювальна та виховна робота з потенційними та реальними жертвами злочинних посягань, політика «відкритих дверей», взаємоповага, толерантність, співчуття і підтримка неповнолітніх потерпілих, їх родичів та близьких.

Отже, в переважній більшості науковці (О. Оганов, О. Гумін, Л. Левицька, Г. Самілик) сходяться в тому, що вкрай необхідним є здійснення віктимологічного обліку осіб, і пропонують таку роботу покласти на правоохоронні структури. Але надати функції віктимологічної профілактики винятково правоохоронним органам, на наш погляд, буде не ефективно. Відповідно до ст.ст. 6, 7 Закону України «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей» [7] облік останніх ведеться за місцем їх проживання або місцем перебування відповідними закладами для бездомних осіб – центрами обліку. Тому пропонуємо, до роботи здійснення віктимологічного профілактичного обліку залучати і правоохоронні органи, що мають право затримувати бездомних осіб та безпритульних дітей з превентивною та ресоціалізаційною метою та доставляти їх до відповідних соціальних закладів, та власне самі соціальні заклади для бездомних осіб та безпритульних дітей, діяльність яких, в першу чергу, спрямована на поступове повернення маргінальних осіб до нормального повноцінного самостійного життя в суспільстві.

Основний акцент профілактичної роботи, здійснюваної правоохоронними органами, має бути спрямований на захист від злочинів саме тих категорій населення, які не можуть належним чином самостійно себе захистити [11, с. 127]. Вважаємо, що безпритульних осіб цілком можна віднести до такої категорії, оскільки на практиці по відношенню до них конституційні принципи та права на захист діалектично не втілюються. Цілком позитивним буде вивчення досвіду віктимологічної профілактики в зарубіжних країнах.

У багатьох країнах світу органи правопорядку прагнуть якомога активніше використовувати ще не до кінця реалізовані можливості віктимологічної профілактики різних правопорушень. Її метою є зменшення небезпеки стати жертвою злочину. Для цього громадян навчають правилам поведінки, що допомагає уникнути злочинних посягань на їх життя, здоров'я, честь, гідність і майно.

У наданні жертвам злочинів допомоги в зарубіжних країнах, відзначає О. Яра [12, с. 141–142], беруть безпосередню участь громадські організації (асоціа-

ції, союзи, комітети, клуби потерпілих, групи сприяння тощо). З метою поширення віктимологічних знань вони ведуть велику роботу, щоб якнайбільше корисної профілактичної інформації отримали можливі жертви злочинів: видають брошури, буклети, інформаційні листівки, плакати з різних аспектів віктимологічних знань, довідники для жертв злочинів. У поліцейських управліннях, установах можна безкоштовно отримати спеціальні пам'ятки на різні випадки життя з порадами про те, як уникнути злочинного посягання. Громадяни, які хочуть почувати себе впевненіше в екстремальних ситуаціях, можуть пройти в поліцейських установах курси самооборони.

Крім того, у поліцейських органах деяких держав створені структурні підрозділи, не характерні для поліції інших країн. До числа таких підрозділів можна віднести відділ із запобігання злочинів і надання допомоги жертвам злочинів, що входить до складу територіальних органів Королівської кінної поліції Канади. Усю профілактичну роботу з населенням поліція проводить у тісній взаємодії з громадськістю.

В останні роки помітно активізувалося наукове та практичне розроблення проблем віктимологічної профілактики в Україні. У засобах масової інформації з'являються різні передачі, нотатки та статті для допомоги можливим жертвам злочинних посягань. Все більше уваги цьому напрямку приділяють правоохоронні органи. Так, МВС України розробило спеціальні радіопередачі з питань особистої безпеки громадян, охорони їх майна. Надаються поради окремо для дітей та підлітків. Прес-служба МВС України регулярно повідомляє на телебаченні та радіо про злочини, у яких коментує не лише випадки злочинних діянь, а й обставини віктимологічного характеру, що сприяли їх вчиненню [12, с. 141–142].

В системі трирівневої протидії злочинності одним із важливіших є етап протидії саме на індивідуальному рівні, оскільки має свій вплив безпосередньо на особу, що вчинила злочинне діяння.

Необхідними кроками, на наше переконання, є: достойне кадрове забезпечення для роботи з безпритульними та бездоглядними дітьми, оскільки відкритим залишається питання досконалого укомплектування кадрів системи органів внутрішніх справ; формування правової культури неповнолітнього громадянина, в тому числі правової свідомості, як елемента профілактичної роботи, що повинно стати спільним завданням батьків та школи. Педагогічний колектив за підтримки батьківського комітету як в навчальний час, так і в позаурочний має укорінювати непримириме ставлення до злочинів, правового нігілізму через виховні властивості навчальних предметів; реалізувати плани спільних дій з профілактики безпритульності та бездоглядності, як це відбувається за прикладом школи № 7 міста Житомира, що досягла значних позитивних змін у цьому напрямку, та досвід якої можна було б перейняти та впроваджувати в загальноосвітні школи нашої держави в інших регіонах [13, с. 94–112].

Необхідно нагадати, що існує позитивний досвід виховання неповнолітніх безпритульних та бездо-

глядних осіб педагога А. Макаренка, який зазначав, що найважливішою ареною виховної роботи є саме господарська діяльність сім'ї [14, с. 106, 349–350]. Його теза звучить наступним чином: «Госпрозрахунок – великий педагог». Суть її зводиться до наступного: дітей в умовах виховання сім'ї або в умовах проживання/перебування в інших закладах, інтернатах, школах необхідно обов'язково залучати до економічного обміну, підприємництва, праці, але не просто до праці, а тільки тієї, що пов'язана з господарською діяльністю. І в сім'ях, де батьки дотримуються цього правила, таких маргінальних явищ, як бездоглядність, безпритульність, не існує в силу зайнятості дітей ділом [15, с. 122, 125–127]. Отже, незважаючи на юний вік, дітей слід включати у складні відносини розрахунку та рентабельності.

В переважній більшості допомога, що надається безпритульним особам в різноманітних громадських організаціях, зводиться до надання благодійної підтримки продуктами харчування, одягом, медикаментами та ін., це має і свої позитивні плоди, але в такому вигляді допомога, ми вважаємо, знецінює ставлення осіб, що її отримують, до тих матеріальних благ, що ними споживаються. Інша справа – заробити самостійно на свої потреби та блага, і цьому може сприяти макаренковський досвід.

Схожий стан речей в своєму історичному минулому ми вже проживали за часів СРСР, де відбувалося «соціальне оздоровлення», тобто залучення безпритульних осіб до праці, зокрема до сільськогосподарських робіт та роботи у різноманітних робочих майстернях. Тоді такі працівники отримували 50% від вартості робіт, а решта 50% – спрямовувалась на харчування та поліпшення побутових умов утриманців [16, с. 152–153]. І такий захід у протидії зі злочинністю та безпритульністю ми могли б назвати дієвим, але зловживання з боку адміністрації, розкрадання ними коштів не дало змоги в повній мірі розкрити ефективність цього заходу.

Вважаємо доцільним та ефективним його застосування і до безпритульних осіб, тобто залучення їх до суспільно-корисної роботи, що не потребує певних кваліфікаційних чи професійних якостей – наприклад, до прибирання території, озеленення насаджень, роботи в майстернях, в підсобних господарствах та іншої праці на території закладу, де вони постійно або тимчасово проживають/перебувають (центри допомоги, інтернати, соціальні заклади та інші установи), як умову їхнього перебування в соціальних закладах для бездомних осіб та безпритульних дітей.

Висновки. Отже, віктимологічна профілактика злочинності безпритульних осіб, може зіграти свою ефективну роль у системі заходів протидії цієї злочинності. Слід для реальних жертв від злочинів вести та взяти таких осіб на профілактичний облік, попередньо провівши заходи на зниження процесу стати жертвою від злочину.

Вважаємо, що подальшого свого розвитку має дістати система звітності віктимологічної профілактики як самостійного напрямку індивідуального

запобігання. Такий напрям може здійснюватися соціальними закладами для бездомних осіб та безпритульних дітей. У профілактичній роботі з жертвами від злочинів активну участь повинні брати саме фахівці з психологічною та/або педагогічною освітою, що мають спеціалізуватися на кореляційній, ресоціалізаційній та реінтегративній роботі, тому віктимологічну профілактику цілком можуть здійснювати соціальні заклади для бездомних осіб та безпритульних дітей. До того ж в законодавчому порядку такі заклади соціального захисту носять

саме соціально-реабілітаційний та соціально-психологічний характер. Більше того, в Типовому положенні про центр реінтеграції бездомних осіб у Примірних штатних нормативах центру реінтеграції бездомних осіб передбачені посади: соціального працівника, соціального педагога, практичного психолога, що визначаються залежно від кількості бездомних та безпритульних осіб в закладі. Саме на цих осіб і можна покласти здійснення індивідуальної віктимологічної профілактики з жертвами від злочинних проявів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Книш О. Правові аспекти віктимологічної профілактики насильницької злочинності неповнолітніх // Підприємництво, господарство і право. – 2008. – № 8(152). – 168 с.
2. Курс кримінології у 2 т. / за ред. О.М. Джужи. – К., 2001. – Т. 1. – 352 с.
3. Оганов А.А. Предупреждение насильственных преступлений против жизни и здоровья // Вестник Московского университета МВД России. – № 6. – 2009. – 200 с.
4. Гумін О. Віктимологічна профілактика насильницької поведінки як самостійний напрям індивідуального запобігання // Вісник Академії управління МВС. Науковий журнал. – № 4. – 2009. – 182 с.
5. Алексеев А.И. Криминология : курс лекций / А.И. Алексеев. – М. : Щит-М, 1998. – 340 с.
6. Туляков В.А. Виктимология (социальные и криминологические проблемы). – Одесса : Маяк, 2000. – 244 с.
7. Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей : Закон України від 02.06.2005 № 2623-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
8. Типове положення про центр реінтеграції бездомних осіб : затверджене Наказом Міністерства праці та соціальної політики України від 14.02.2006 № 31 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.zakon.rada.gov.ua.
9. Михайлов А.Е. Виктимологические аспекты профилактики некорыстных насильственных преступлений / А.Е. Михайлов. – К. : НВТ Правник – НАВСУ, 1998. – 44 с.
10. Левицька Л.В., Самілик Г.М. Криминологічні проблеми запобігання насильницьким злочинам щодо неповнолітніх : [монографія]. – Ірпінь: Національна академія ДПС України, 2006. – 182 с.
11. Чеханюк Л. Віктимологічна характеристика осіб похилого віку як жертв злочинів // Підприємництво, господарство і право. – 2008 (152). – № 8. – 168 с.
12. Яра О. Віктимологічна профілактика злочинів: її значення // Підприємництво, господарство і право. – 2008 (154). – № 10. – 184 с.
13. Табачник Д.В. Збірник нормативно-правових матеріалів з питань профілактики правопорушень та дитячої бездоглядності / Ін-т інновац. технологій і змісту освіти: упоряд. Зінченко С.Н. [та ін.]. К. : [б. в.]; 2007. – 120 с.
14. Костенко О.М. Культура і закон – у протидії злу : [монографія]. – К. : Атіка, 2008. – 352 с.
15. Костенко А.Н. Криминальный произвол: социология воли и сознания преступника : монографія / А.Н. Костенко. – К. : Наукова думка, 1990. – 148 с.
16. Швидкий В.П. Бродяжництво й жебрацтво як елементи соціального життя в Україні у першій половині 1950-х рр. // Український історичний журнал. Науковий журнал. – № 1(472) січень-лютий. – 2007. – 240 с.